

Širi Telemahov „odgojni krug”

UDK: 37.01(875.07)

Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 17. 3. 2010.

Prof. dr. sc. Marko Pranjić¹
Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu
mpranjic@hrstud.hr

Sažetak

Autor u svom pedagoškom iščitavanju Odiseje istražuje odgojno mjesto i ulogu slugu u grčkoj antici smještajući ih u „širi odgojni krug” gledano sa stajališta rodbinske veze iako su oni u mnogo situacija odgajaniku puno bliži od osoba s kojima je krvno povezan. Konkretno, riječ je o Eurikleji, Eumeju, Filetiju i Doliju s čijih književnih likova autor iščitava vrlo važne pedagoške vrijednosti koje su stajale na raspolaganju mladom Telemahu, odgajaniku iz davne antike. Tako, a za razliku od stereotipnog promišljanja o slugama kao prezrenim, potlačenim i obezvređivanim ljudskim bićima, ovdje se u prvi plan stavlja njihov svijetli društveni primjer. U antici sve sluge i u svakoj situaciji, naime, nisu bile samo puko roblje, nego i osobe od povjerenja, ugleda, primjera i uzora, čijoj se skrbi povjeravalo vlastito potomstvo kako bi raslo u smislu njegove što primjerenije socijalizacije. Ono što je još važnije od ukazivanja na njihovo pozitivno vrednovanje jest detektiranje mnoštva kreposti koje izharavaju iz tih likova a imaju veliku pedagošku težinu. Tako se govori o vrijednostima koje nisu plod socijalnog statusa osobe, nego odlike uspjele ljudske osobnosti: vjernost, gostoljubivost, požrtvornost, poduzetnost, radi-

¹ Prof. dr. sc. Marko Pranjić zaposlen je na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu. U svojoj sveučilišnoj karijeri objavio je puno radova s područja religijske pedagogije i psihologije, sustavne pedagogije, didaktike te nastavne metodike. U novije vrijeme njegov interes se koncentrira na pedagoška istraživanja antike i hrvatske renesanse, odnosno interkulturalnost kad su u pitanju pedagoški sadržaji i njihova odgojna primjena.

nost, strpljivost, ljubav, odanost, vjerodostojnost, istinoljubivost, karakternost, uspravnost, kritičnost, bogoljubnost i sl. a koje su ostale sve do današnjih dana kao vrlo poželjni odgojni sadržaji.

Ključne riječi: Eurikleja, Eumej, Filetij, Dolij, gostoljubivost, vjernost, ljubav, odanost, karakternost, bogoljubnost.

Za razliku od užeg Telemahovog² odgojnog kruga u kojeg spadaju Odisej i Penelopa te njihovi roditelji: Laert, Antikleja, Ikarij i Periboja³, srećom, Odiseja govori i o onom širem Telemahovom odgojnom krugu u kojega spadaju *sluge i sluškinje*, pa zato treba i o njima reći koju jer nisu ostali bez utjecaja na Telemaha i njegov odgoj. Najviše pojedinačno spominjana imena *slugu* u pozitivnom svjetlu jesu ona Eurikleje⁴, Eumeja⁵, Dolija⁶ i Filetija⁷, ali postoje i one koje Odiseja oslikava u negativnom svjetlu kao što su Melantej⁸ i Melanta⁹, vjerojatno brat i sestra¹⁰. Ovi se razlikuju od drugih slugu i sluškinja čija se imena ne spominju pojedinačno nego samo ono što su radili¹¹ pa je teško na isti način izlagati njihov utjecaj na Telemaha. Osim sluga ovdje treba spomenuti i *prijatelje* poput Pisistrata, Nestorova sina¹², ali i nekih prijatelja

² Telemah je glavni lik *Telemahije*, prvih četiriju knjiga Homerove *Odiseje* gdje se dosta precizno i sustavno razlažu odgojne muke i nastojanja antičkog dječaka tijekom njegova odrastanja.

³ O tim ljudima i njihovu utjecaju na Telemahovo odrastanje već je autor predao svoj rad u časopis „Pedagoška istraživanja“.

⁴ Navodi iz Odiseje će se označavati sa slovom „O“ a navodit će se u glavnom tekstu ako su kraći. Duži, zbog tečnosti čitanja, odlaze u bilješke. Tako i ovdje O 1,429; 2,347.361; 4,742; 17,31; 19,15.21.357.401.491; 20,128.134.148; 21,380.381; 22,391.394.419. 480. 485.492; 23,25.39.69.177.

⁵ O 14,55.165.360.440.442.462.507; 15,307.325.341.381.486; 16,7.8.60.69.135.156.461.464; 17,199.264.272.305.306.311.380.508.512.543.561.576.579; 20,169.238; 21,80.82.203.234; 22,103.157.194. 279. itd.

⁶ O 4,735.792; 17,212; 18,322; 22,159; 24,222.387.397.409.411.492.497.498.

⁷ O 20,185.254; 21,240.388; 22,359.

⁸ O 17,212..247.369; 18,321; 19,65; 20,173.255; 21,175.176.181.265; 22,135.142.152.159. 161.182.195. 474.

⁹ O 18,321-346; 19,65-69.

¹⁰ O njima će biti govora u zasebnom istraživanju gdje će se obrađivati i drugi razodgojni likovi u Odiseji među koje ponajvećma spadaju Penelopini prosci koji su Telemahu zadavali veliku muku.

¹¹ Obično su to sluškinje koje su imale dužnosti i obveze u samom Telemahovu domu vezano za najrazličitije vrste posluge kao i sluge koji su svoje dužnosti obavljali na poljima, odnosno pašnjacima vezano za mnoštvo stoke kojom je raspolagao Odisejev dom.

¹² O 3,36.400.415.454.482; 4,155; 15,46.48.131.166

koji su Telemaha pratili na put u Pil¹³. Pritom treba imati u vidu i očeve prijatelje koji su zacijelo utjecali na našeg „odgajnika“ kao što su Nestor¹⁴ i Menelaj.¹⁵ Od božanskih prijatelja svakako spominjemo Atenu. Pa krenimo redom.

Najprije nekoliko riječi o tome koja je sve uloga bila slugu i sluškinja na Odisejevu dvoru. Sluškinje su obavljale pranje i ukrašavanje gostiju (O 1, 110-148; 1,136-138; 4,216), pripremanje stola za objed (O 1,109-112), donošenje jestiva i pića (O 1,139.140.147), pospremanje stolova nakon objeda, pripremanje kreveta i posteljine za domaće i goste (O 4,296-299), praćenje bakljama onih koji bi išli na počinak (O 4,300s). Uz to su češljale vunu (O 18,312-319; 22,420-423), tkale, prele, plele, odlazile na vodu i sl. Neke su imale i ulogu dojiteljice, dadilje ili odgajateljice. Dužnost muških slugu bilo je priprema i pečenje mesa¹⁶, čuvanje gospodareva blaga, rad na polju, u vinogradu i voćnjaku itd. Sluge su imali i svoje nadglednike. Tako je, primjerice, Eurikleja bila nadglednica sluškinja u Odisejevu dvoru, dok je Eumej bio nadglednik pastira. Prema onom što govori *Odiseja* njih se nije tretiralo nevaljalo ako su vjerno obnašali svoju dužnost. U protivnom bili su sankcionirani kao i svi drugi i to bez ikakve milosti¹⁷. Za poimence spomenute vjerne sluge nigdje se ne spominju sankcije. Naprotiv! Njih se tretira kao članove obitelji kojima je povjerena određena dužnost. Pa recimo nešto поближе o svakom od njih a na osnovu teksta *Odiseje*.

Eurikleja

Ime sluškinje koje se u *Odiseji* skoro pa isključivo spominje u pozitivnom kontekstu jest ono **Euriklejino**¹⁸. Na njega nailazimo već u prvom pjevanju *Odiseje* (O 1,428-442). Čak je, pomalo neuobičajeno, navedeno i tko su joj otac i djed¹⁹ kao da se radi o plemkinji ili božici. Došla je u *Odisejevu* kuću tako što ju je za veliku pro-

¹³ O 2,385.402s.408.410-415.418s.422-426.430.433; 15,209.217-221.286-291.

¹⁴ O 1,284; 3,17.32.36.57.68.79.102.202; 3,210.244.247.253.345.386.397.405.417.436.444.448.452.465.469.474.482; 4,21.69.71.155.161.186.191.209.303.488; 11,512; 15,4.6.144.151.166.194s.202; 17,109; 24,52

¹⁵ O 1,285; 3,141.168.249.257.279.311.317.326; 4,2.16.23.26.30.46.51.59.76.116.128.138.156.168.185.203.217.235.265.291.307.316.332.561.609; 8,518; 11,460; 13,414; 14,470; 15,14.52.57.64.67.87.92.97.110.133.141.147.167.169.207; 17,76.116.120.147; 24,116.

¹⁶ To je prvenstveno vezano za *Odisejev* dvor i kad je riječ o proscima njegove supruge Penelope.

¹⁷ O tome ćemo vidjeti nešto kasnije kad se *Odisej* bude razračunavao sa svojim odmetnim slugama.

¹⁸ Samo ime bi se moglo višestruko tumačiti i izvoditi iz grčkog jezika. Najjednostavnije i najuvjerljivije je da bi potjecalo od κλεις = ključanica pa je prevoditelj stoga često nazivaju „ključaricom“.

¹⁹ Op i Pisenor, O 1,429.

tuvrijednost kupio Laert²⁰, Odisejev otac, dok je bila još mlada. Bila je voljena, poštovana (O 1,432), osoba od povjerenja cijele obitelji – ključarica (O 2,345-347). Tako se prema njoj odnosio i onaj koji ju je priskrbio kući uskraćujući si pritom čak „legitimna“ prava (O 1,433)²¹. Za nju se veli da je od svih robinja u Odisejevom domu ona najviše voljela Telemaha (O 1,434s). Hranila ga je dok je bio mali (O 1,435), u vrlo kritičnim trenutcima prijetnje po njegov život od prosaca, osvjetljavala mu put do njegova skrovišta (O 1,428.434) i redovito provjeravala njegovu sigurnost (O 1,441s) pokazujući kvalitetu majčinsko-sinovskoga odnosa (O 1,437-441). Kad je doznala za tajnu Telemahovu nakanu da želi ostaviti dom kako bi krenuo u potragu za ocem, moli ga da ostane doma jer nema nužde trpjeti dodatne jade (O 2,3612-370) a uz to ga podsjeća na očevu sudbinu (O 2,365s) upozorivši ga da će mu prosoci raditi o glavi čim izađe iz kuće (O 2,367); da bi mu mogli razdijeliti imanje između sebe (O 1,368), ali kad je on i usprkos svemu ustrajao na svojoj odluci, pripremila mu je prema njegovoj želji sve što mu je bilo potrebno za tako dugo izbjivanje (O 2,348-355.379s) te je prisegnula na šutnju (O 2,356.377) da o tome ne će ni s kim govoriti. Jasno rastanak nije prošao bez plača i suza (O 2,362). Prisna veza među njima je ostala i kasnije. Eurikleja je bila prva koja ga je prepoznala kad se s dalekog i dugog putovanja vratio kući (O 17,31-33). Susret je bio više nego dirljiv (O 17,33-35).

Ona je ujedno i suučesnica pripreme radikalnog razračunavanja, bolje rečeno osvete s nevaljalim proscima (O 19,15-20.29-30). Kao što je prva prepoznala na povratku Telemaha tako je prepoznala i njegova oca Odiseja znajući za sve tajne iz njegova dječakškoga života (O 19,393). Njena veza s Odisejom seže na sam početak njegova života. Bila je svjedokinja i suučesnica nadijevanja njegova imena (O 19,401-409). Koliko je bilo Odisejevo povjerenje u nju vidi se iz toga što je njoj, odmah poslije sina, povjerio kako je odlučio poubijati prosce (O 19,488-490) te od nje traži da čuva tajnu na što je ona spremno i radosno pristala kazavši mu da je tome poslu vrlo vična (O 19,492-494). Kao odgovornu za sluškinje i uslugu, nju se pita kako je ugošćen gost (O 20,128) i ne ponaša li se pritom kao i Penelopa koja nasumce časti došljake tako da dvori goreg a otpusti boljeg (O 20,131-133). Eurikleja predobro poznaje i voli svoju gospodaricu da bi prešutjela ovako sinovljevo imputiranje te brani njenu nedužnost (O 20,135) i daje punu informaciju o korektnom Penelopinu djelovanju (20,136-139). Zdušno obavlja prihvaćenu dužnost i poziv na suradnju te angažira iz svog sektora sve one koji tome mogu pridonijeti (O 20,149-159); sama čini ono što je ključno kako se ne bi ometalo definitivno i radikalno kažnjavanja prosaca - zabavlja vrata ženske sobe (21,382-386s). Njoj izvršitelji prvi pokazuju da je obećanje izvrše-

²⁰ Odiseja govori o 20 volova (O 1,421.)

²¹ Odiseja kaže da je Laert nije obljubio bojeći se svoje žene.

no ali je Odisej prijeći da glasno iskaže radost i tako pokazujući na taj način kako se ponašati u sličnoj situaciji (O 22,391-416); na Odisejev zahtjev ona otkriva 12 sluškinja prijestupnica koje se kažnjava smrću (O 22,424.431s.434); potvrđuje Penelopi da se ostvarilo ono što je Odisej smislio (O 22,485-487); donosi Odiseju sumpor i vatru kako bi se prokadilo dvoranu (O 22,481s.493s) te nakon toga poziva vrijedne sluškinje da dođu vidjeti i pozdraviti Odiseja (O 22,496-500). Nakon toga obavještava Penelopu da je Odisej u kući i da je poubijao prosce (O 23,7s.27.31.71) premda ne zna detalje o njihovom smaknuću (O 23,40s); Penelopa je pokušava umiješati u kušnju Odiseja tajnom o bračnom krevetu (O 23,177-180) iz čega se vidi da je bila vrlo bliska tom slavnom bračnom paru.

I kroz lik i djelovanje Eurikleje pjesnik je posredovao mnoge vrijednosti koje možemo smatrati vrlo važnim u odrastanju mlade osobe, odnosno njenu odgoju. Konkretno, da ono što je kvalitetno to i vrijedi, da se dokazanu vrijednost ne može tek tako dovesti u pitanje, da se kvalitetnoj osobi daje povjerenje, da je takva u stanju i uistinu skrbiti i brinuti se za mladu osobu upozoravajući je na životne opasnosti; da je bila spremna žrtvovati se do krajnjih granica zbog zadane riječi; da je ljubav nešto što omogućava vidjeti i kad drugi ne vide i prepoznati kad drugi ne prepoznaju; da se takvoj osobi nude po život vrijedni zadatci preko čega ona postaje zapravo dio obitelji premda je u statusu ropkinje; da čuva najveće tajne brineći se za najdraže; da se ne povija nikakvim pritiscima; da ju se prvu obavještava o važnim događajima i zbivanjima; širitelj je provjerenih informacija onima koje ih trebaju imati i na njenu riječ se donose sudbonosne odluke o kojima je ovisio nečiji život. U protivnom su bili poslani u smrt. Puno toga vrijednoga što je zacijelo imalo svoju odgojnu težinu na Telemaha ali i na one odgajanike koji su stoljećima pristizali nakon njega i nadahnjivali se na njenom primjeru.

Eumej

Drugi važan sluga i puno prisutniji od Eurikleje u Odiseji jest *Eumej*²². Čovjek drugog profila, drugih obaveza ali i drugih zadataka. Za njegov lik je vezano cijelo 14. pjevanje Odiseje (O 14) i dobar dio 15 (O 15,301-492.555-557) ali ga ima i po dru-

²² Grčki naziv je Εὔμαιος. Možda bi se drugi dio ove kovanice mogao izvesti iz grčkog glagola μαίνομαι = pretraživati, odabirati a što bi se moglo dobro detektirati iz onoga što i kako Eumej radi u Odiseji. Mjesta njegova spominjanja u Homerovu djelu već su navedena pri njegovom prvom spomenu u ovom tekstu a u svezi bitnih slugu u Odisejevom domu. Povremeno mu pjesnik ne omogućuje da sam kaže svoje mišljenje nego mu treća osoba stavlja mišljenje „u usta“ (O 14,56.165; 16,60.135.464; 17,272. 311.380.512.579 itd.).

gima, naročito u 16 (O 16,1-67.130-154.452-477), 17.²³, 20. (O 20,160-171.191-196.), 21. (O 21,188-244; 22,195-199) kao i tu i tamo u 23. i 24. Ovdje ćemo navesti ono što se o njemu govori u 14., 15. i 16. pjevanju a ostalo će biti rečeno kad se bude govorilo o drugim „odgojnim likovima“ Odiseje, odnosno kad budemo obrađivali Telemahov „odgojni iter“ jer se u tim pjevanjima njegovo djelovanje toliko prožima s ostalima da ga je teško izdvojiti kao samostalno kako bi ga se zasebno tretiralo.

Kao lik Eumej je više vezan uz Odiseja (O 14,67s.171-174) ali itekako ima veze i s Telemahom, barem kad je posrijedi rješavanja njegova glavnog problema, onog ometanja posjeda i razračunavanja zbog toga s proscima. Eumej je svjedok Telemahova nastojanja da dođe do provjerenije informacije o svom ocu iako cijelo okruženje, od majke, vjerojatno i djeda Laerta, preko prosaca pa sve do slugu obuzima nevjerica u smislenost u učinkovitost takvog pothvata. U tom nije puno drukčiji ni Eumej koji zna za Telemahov odlazak u Pil ali, za razliku od drugih, nije siguran je li to odluka zdrave pameti ili bolesna uma, ili ga je pak na to potaknuo neki čovjek, odnosno je li to bilo božansko nadahnuće (O14,178-180). Boji se da bi ta grančica (Telemah!) kojoj su bogovi omogućili da izraste (O 14,174), stasom i licem ništa manje lijepa od svoga oca (O 14,176-178) mogla neslavno stradati.

Eumej je u Odisejevu domu bio svinjar, odnosno vođa svinjara²⁴. Po sebi vrlo zanimljiv lik oko kojeg autor Odiseje veže mnoge događaje koji su i s pedagoškog stajališta zanimljivi i sadržajni. On je osoba od povjerenja ne samo Odisejeve obitelji (O 14,3-4), nego i same božice Atene koja je u svojoj božanskoj zamisli odlučila da Odisej prije nego što se vrati doma, svojoj ženi i svom djetetu, svom oronulom ocu, najprije svrati do Eumeja koji je od svih njegovih slugu najviše čuvao njegov imutak i brinuo se za njega (O 14,2-3) te dobro znao ne samo kako ga čuvati i spašavati nego i povećavati. Odnosio se prema imanju kao da je njegovo osobno vlasništvo²⁵ a nad stečenim je budno bdio (O 14,21s) iako je bio prisiljen da od njega otkida najbolji dio proscima (O 14,18-20) koje je prezirao iz dna duše. Tko je zapravo taj Eumej i kako je završio u Odisejevu domu? Otkuda mu te lijepe ljudske kvalitete i vrline? Otac mu je Ktesije a djed Ormen (O 15,414). Kraljevali su na otoku Siriji koji je imao malo stanovništva ali je zato bio bogat žitaricama, vinom, stokom. Ljudi su živjeli dobro

²³ O 17,166-253.272-279.311-323.328-355.375-391.508-529.551-606.

²⁴ O 4,640; 13,404; 14,7.18.22.33.121.420.427.432.449.524; 15,38.351.389.556; 16,12.36.46.49.272. 302.338. 457; 17,5.184.238.263.329.342.372.374; 20,162..190.253; 21,378; 22,103.267.284.359.435.454; 23,297.367; 24, 150.156.359.363.

²⁵ Po sebi je Eumej bio skrbnik, samoinicijativan do te mjere da je u svojoj skrbi oko Odisejeva doma morao kriti neke inicijative i od Odisejeva oca i supruge (O 14,6-20) jer nije bio siguran da bi bile podržane a vidio je kako bi mogle unaprijediti blagostanje pa je to činio na vlastitu ruku. Tako je izgradio krasan obor za više od 500 svinja (O 14,13-15) ali je i protiv svoje volje morao ići na ruku proscima (O 14,18-20) koje je prezirao iz dna duše.

i dugo (O 15,403-414). Kao otkupninu povela ga je sa sobom kradomice iz njegova doma sluškinja Feničanka i predala ga Feačanima a oni prodali Laertu, Odisejevu ocu (O 15,417.470.483). Zbog svoje poduzetnosti, marljivosti, tu se snašao jako dobro zbog čega mu je njegov gospodar dao imutak, kuću, imovinu. Čak ga i oženio (O 14,62-65). Za uzvrat je bio svom gospodaru neizmjereno zahvalan, želio mu je svaki božji blagoslov a nadasve da se vrati doma jer bi mu bila životna nagrada da njegov gospodar nakon povratka iz Ilija²⁶ kamo ga je otjerala luda sudbina i prokleta Helena (O 14,68s) zbog očuvanja Atridove časti²⁷, u svom domu dočeka starost (O 14,65-68).

Od te osobe vjerne i odane Odisejevu domu, božica Atena je odlučila krenuti s ponovnom uspostavom reda nakon što su prosci u njegov unižili neviđeni kaos, ali onako nenametljivo, neupadljivo, neizazovno kako to znaju raditi samo božanstva da ne bi prije vremena dovela u pitanje vlastitu inicijativu. Eto, dok je Eumej sjedio sam u oboru tugujuć za svojim dobrim gospodarom i praveći si potplate od volujske kože (O 14,18s) a njegovi pastiri bili sa svojim stadima i u svome poslu (O 14,25-28), Odisej se s puno neizvjesnosti u srcu počeo primicati mjestu, Eumejevoj kolibi, od kuda će krenuti u osvajanje vlastita doma. Početak je bio dosta buran i mogao je po gospodara svršiti vrlo nezgodno da nije intervenirao sam Eumej (14,37s) spasivši ga od velikih pasa (O 14,21s.) i uvevši „stranca“²⁸ u kolibu kako bi ga nahranio i napojio (O 14,45-51) a onda doznao i za njegovu sudbinu i udes (O 14,43). Kao i sve ostale Odisejeve ukućane tako i Eumeja, vjerojatno i znatno više nego neke druge, muče neizvjesnost gospodareva povrata iz Trojanskoga rata a još više što njegov najbolji dio imutka mora davati nezasitnim proscima dok gospodar možda negdje luta gladan, gol i bos te tko zna da li uopće još na životu (O 14,39-44) samo zato jer vječni bogovi ne dopuštaju povratak onome koji ga je jako volio (O 14,61s). U susretu sa starim slugom Odisej će izvući toliko važne i bitne informacije za ono što predstoji, od Eumejeva osjećaja prema gospodaru koji mu je omogućio postati ratni saveznik do informacija o stanju u kući koje će biti Odiseju povod za drastično razračunavanje s otpadnicima.

Radnja polako dozrijeva. Kreće sa „skromnom“ gozбом od odojka jer su uhraњene svinje rezervirane za proscе (O 14,72-81). Kako su se vremena promijenila!

²⁶ Drugo ime za Troju.

²⁷ Menelaj, Helenin muž, bio je Atridov sin a Agamemnonov brat. Zbog toga su i jedan i drugi bili nazivani Atridima ili Atridovim sinovima.

²⁸ Eumej ne zna da se radi o njegovu starom gospodaru, samom Odiseju. On ga doživljava kao tuđinca, prosjaka, stranca prema kojima je njegovan u antičkoj Grčkoj odnos skrbi i poštovanja kao da se radi o vlastitom gostu (O 14,55-57), štoviše Zeusovim posebnim ljubimcima (O 14,57) što Odisej zgodno koristi kako bi došao do željenog cilja.

Odisej budno pazi na svaku Eumejevu izjavu budući da je svaka zlata vrijedna. Tu i tamo samo postavi po koje sitno pitanje ali ponajviše pušta da sluga prazni srce bez velikog gospodareva propitkivanja. Ono što je kod sluge na srcu to je i na jeziku. Bujica kritika na račun prosaca koji ne mare za božju kaznu i ničega im nije žao (O 14,81-44). Možda im nekad uzvrate bogovi koji ne trpe nasilje nego očekuju pravdu i poštena ljudska djela, ali zasad čini se da šute. Što više, idu im na ruku (O 14,85-87)²⁹ ali pomalo tinja i strah da će jednom sve doći na naplatu (O 14,88). Eumeju je teško povjerovati da to sve prosci rade iz zlobe i interesa. Možda im je neko božanstvo uistinu objavilo da je Odisej mrtav. U protivnom kako bi se moglo shvatiti da ne žele pošteno prositi Penelopu nego im je samo stalo do tuđeg imutka danima koljući njegovu stoku i ispijajući njegovo vino (O 14,89-95). Bogatstvo je doduše veliko (O 14,96-108), ali nema tako velikog bogatstva kojeg ne bi moglo uništiti tuđe bešćutno rasipništvo. Mora da je ovo kod Odiseja pobudilo bijes ali je bilo još prerano da ga se pokazuje. Treba sve čuti što je za čuti. Pa zato evo prvog Odisejeva pitanja o toj temi. O kome zapravo sluga govori? Tko je to njega kupio? Tko je tako bogat kako on veli, a sad da je možda i mrtav? Bi li „stranac“ mogao što o tome znati budući da je proputovao veliki dio svijeta? (O 14,115-118). Strančeva ponuda dolazi u vrijeme kada su se svi u Odisejevu domu zasitili kojekakvim vijestima, informacijama, ponudama tako da su prestali vjerovati putnicima i došljacima jer su ih izvarali kojekakvim pričama s namjerom da dobiju ono što su htjeli (O 14,122-125). Stoga ni ovaj „stranac“ nije prvi koji tako nešto nudi. Svi došljaci, prolaznici, putnici koji su i prije njega stizali na Itaku odlazili bi Penelopi i pričali joj nevjerojatne priče o njenu nesretnom mužu: da su ga osobno vidjeli, sreli, od drugih o njemu čuli, a ona bi ih lijepo primala, slušala, čistila, oblačila, plakala nad njegovom sudbinom kao što bi to učinila svaka druga žena u sličnoj situaciji (O 14,126-130). Zato i ponuda ovog tuđinca nije kod Eumeja naišla na plodno tlo jer bi i on poput prethodnih mogao smisliti nešto na brzinu za dobru protuuslugu (O 14,131s), a on sluti kako su mu gospodarevu kožu već rastrgali psi ili ptice, odnosno na dalekim morima su ga izjele ribe a kosti ostale na obali zasute pijeskom dok je rodbini i prijateljima, posebno njemu koji ga je toliko volio, ostala samo tuga (O 14,133-138). Eumej je posve otvorio svoju dušu „strancu“. Tako dobrog gospodara više nikad ne će imati pa makar otišao vlastitom ocu ili majci, vratio se svojim koji su ga rodili i othranili (O 14,139-141). Ni za roditeljima ne bi žalio toliko koliko za Odisejom. Zbog boli koja je prouzročena ljubavlju kojom ga je volio njegov gospodar sluga se suspreže čak izustiti mu ime. No, to nije zapreka da ga tretira kao da mu je bio stariji brat (O 14,142-147).

²⁹ Pjesnik spominje ljude koji udaraju na tuđu zemlju a plijen im daje Zeus tako da se svojim kućama vraćaju s brodovima punima plijena.

Odisej uz punu informaciju o onom što mu se događa u kući nije mogao dobiti ljepšu dobrodošlicu, nehinjenu, neskrivenu, otvorenu, iskrenu. Mora da mu je srce igralo od radosti spoznavši kako i nakon 20 godina njegova izbjivanja u domu mu još žive ljudi koji ga iskreno vole i sa žudnjom iščekuju njegov povratak. Sve je ovo išlo na njegov račun. Najradije bi skočio i izgrlio svog vjernog slugu. Ali ne, još ne! To je tek prvi, jedini kojega je pohodio, vidio, čuo. Tko zna kakvi su drugi, ostali! No, ipak će uzvratiti Eumeju onim što on najradije sluša i to pod prisegom: gospodar će se vratiti uskoro, već sljedećeg mjeseca a prekršitelji će biti kažnjeni. Ne traži nikakvu nagradu prije nego se to zbude kako ne bi bilo ni traga prijevari (O 14,151-155). Budući da ih je bilo do sada i previše ni ova prisega nije mogla polučiti željeno. Pala je na tvrdo tlo. Od nagrade ne će biti ništa kao ni od obećanja pa neka se „stranac“ ne trudi previše s uvjeravanjem i obećanjem, nego neka se radije lati jela i pića a njemu ne otvara rane ljute uspomene (O 14,166-169). No, sad će kazati nešto što je sigurno silno razveselilo Odiseja i preko čega je dobio dodatnu vijest o raspoloženju u kući: dabogda se Odisej povratio doma onako kako mu to on želi, njegova supruga Penelopa, njegov otac Laert i njegov sin Telemah (O 14,171-173). Odisej je u tom trenutku shvatio: svi su bitni i ključni na okupu. Obitelj je sačuvana u cijelosti. Tu je supruga, tu je otac i tu je sin. Što bolje i što ljepše od toga! Desetljeća njegova izbjivanja nisu razorila ono čemu se on najviše nadao i što je priželjkivao ponove zateći u svom domu a što je u njemu čuvalo nadu kad je najviše patio i stradavao.

Vječnom pustolovu je Eumej morao posebno zagolicati uho kad mu je spomenuo da mu je najviše žao sina plemenitog oca, Telemaha, posebnog božjeg ljubimca, stasom i licem naočita i koji ne će biti ništa manje valjan od vlastitog oca, ali da mu je netko pomutio pamet, bog ili čovjek, tako da je otišao u daleki Pil propitkivati se za oca (O 14,173-180). Tu smo, dakle! Ne samo da on čezne za svojima, nego i njegovi čeznu za njim. Ne samo da se on trudi pronaći svoje, nego i njegovi njega! I to tko drugi do li ono čedo što ga je od mjesec dana ostavio u kolijevci kad je krenuo pod Troju. Iako ga od tada nikad više vidio nije, ipak je u njemu netko njegovao svijest o ocu, i sad je ona proradila. Krv nije voda! Tim gore je moralo biti Odiseju kad je čuo iz Eumejevih usta da mu sina na povratku vrebaju oni isti prosoci o kojima je već čuo previše nevaljala. Pripremaju mu smrt (O 14,180-182). Nije mogla biti gora vijest po Odiseja. No, i do sada je on toliko puta gledao smrti u oči. Treba vidjeti kako s tim izići na kraj. Možda pomognu Zeus i Atena. Izgleda da je Eumejeva priča došla do kraja. Rasteretio je srce a Odisej je dobio ono što je htio tako da se sad može i promijeniti predmet razgovora.

Više zanimanje nije usredotočeno na slugu i Odisejev dom nego na „stranca“. Eumeja zanima s kim to on pođe tratiti vrijeme. Tko je taj, odakle dolazi, kako je stigao ovamo? (O 14,185-190). Kao i na nekim drugim mjestima u Odiseji, bez želje za

prijevarom ali s nakanom da do daljnega krije svoj identitet, i ovdje Odisej izmišlja priču o sebi: da je sin bogataša Kastora s Krete koji ga je dobio s nezakonitom ženom ali se odnosio prema njemu kao prema pravom sinu (O 14,200-204). Poslije očeve smrti morao je napustiti zemlju (O 14,210-215). Sudjelovao je u Trojanskom ratu i odlikovao se junaštvom. Poslije ovoga, Odisej uz po koju dodanu sitnicu doslovno priča svoju priču samo pod drugim imenom (O 14,235-359). Među inim i to kako mu je tesproćanski kralj Fidon rekao da je počastio Odiseja kad se vraćao iz Trojanskoga rata, da mu je pokazao blago što ga je skupio. Bilo ga je toliko mnogo da bi do desetog koljena bilo dostatno za potomke. Uz to mu je kralj kazao kako je nakon toga Odisej otišao u Dodonu da čuje Zeusovu o njegovu eventualnom povratku na Itaku (O 14,321-333). Priča je po sebi bila vrlo potresna ali nije polučila željeni rezultat. Eumej nije povjerovao da je strančeva priča o Odiseju istinita pa mu savjetuje da se više ne trudi (O 14,360-365).

Sluga se jednostavno ne može oteti dojmu da se Odisej morao zbog nečega silno zamjeriti bogovima budući da mu nisu omogućili da pod Trojom pogine kao junak niti su mu dali priliku da poslije toga umre na rukama svojih suboraca, niti da se proslavljen i bogat vrati doma jer bi mu sve to donijelo slavu od čega bi živjelo cijelo potomstvo. Ovako je jednostavno nestao bez traga, neproslavljen (O 14,365-371), što nije moglo biti gore za antičkog Grka koji nije vjerovao ni u kakvu prekogrobnu nagradu za uzorno življen život. Jedino što je za njega bilo trajno jest slava koju bi čovjek stekao u životu svojim herojskim djelima, potvrdio padom u ratu, smrću na rukama suboraca ili slavnim povratkom doma. Budući da ništa od toga nije bilo kod Odiseja, i kraj mu je krajnje tragičan. Ovo pak što „stranac“ priča kako je od nekoga čuo za Odiseja da se s puno blaga vraća doma³⁰, već je jednom slušao od nekog Etoljanina koji ga je prevario sa sličnom pričom (O 14,378-385) i zato moli tuđinca da mu se ne umiljava lažima, da ga ne vara jer ga u suprotnom ne će ni poštivati niti gostiti, nego će ga, naprotiv žaliti (O 14,386-389). Budući da ni stranac nije lažljivac nego točno zna što govori i stalo mu je da Eumej povjeruje, ne popušta u svom svjedočenju o Odiseju. Kako i ne bi kad je Odisej glavom i petom! Spočitava sluzi da ima nevjerno srce u grudima jer ne popušta niti pred prisegom (O 14,391s). Nudi svome sugovorniku okladu: ako se gospodar vrati sluga će ga morati obući u novu i krasnu odjeću te ga poslati za Dulihij kamo je i naumio. U protivnom, ako je lagao, neka rekne slugama da ga bace s najviše stijene kako bi se opametilo sve one koji slično čine (O 14,395-400). Tamam bi mi još to trebalo, uzvraća Eumej, da ga se proglasi ubojicom čovjeka kojeg je uveo u svoju kuću, počastio a onda bacio sa stijene! Kako bi se iza toga i tako zla čina uopće mogao moliti Zeusu! Stoga zahtjeva

³⁰ Dakle, jedna od mogućih varijanti slave.

od „stranca“ da definitivno prestane s tim pričama. Uostalom vrijeme je za večeru (O 14,402-407).

Nije se lako nositi sa prijevarom, lažima, sumnjom, a onda i nevjericom koja iz toga proizlazi. Zato je dobro što je Eumej oprezan, što ne nasjeda na prvu, što provjerava sve što čuje. Uči čovjek od života. No, to ne znači da nije ostavio nikakvog prostora za daljnja promišljanja o vlastitom stavu ali misli i na tjelesne potrebe pri čemu nikad ne zaboravlja zahvaliti se božanstvu i prinijeti mu žrtvu prije nego nahrani vlastito tijelo zajedno sa svojim slugama a i došljakom (O 14,418-421), odnosno pomoliti se bozima da se u kuću vrati Odisej (O 14,422-424). Drugim riječima, nije zavladao apsolutno beznađe. Nada još postoji iako tek tinja. Svega toga je svjedok i sam Odisej. Štoviše, on dobiva od žrtvenog mesa i vina koji su prineseni (O 14,420s.425-436.446-449) i za njegov povratak, blaguje ih zajedno s nekim posebnim kruhom što ga je Eumej priskrbio i to kradomice od Penelope i Laerta (O 14,449-452), veseli se, a učinak blagoslovine Eumej ipak prepušta bogu koji može sve učiniti (O 14,437-445) pa i povratiti Odiseja ako to bude bilo potrebno. Nije, dakle, Eumej, posve beznadan!

Odisej vidi još prostora za dodatnu kušnju svoga sluge. Želi vidjeti koliko je u stanju suosjećati s onim koji pati ali tako da ne daje od tuđega nego od svoga. Zato priča neki događaj ispod Troje gdje je osobno ratovao i kad mu je jedan od vojnika ustupio svoj plašt da se ne bi smrznuo (O 14,469-502). Eumej je brzo prozreo pouku i obećao strancu da ni njemu ne će ništa nedostajati dok je kod njega, što je na koncu i primjerom pokazao davši mu vlastiti pokrivač (O 14,508-522) te mu istovremeno obećao da će proći još bolje kad se Odisej vrati kući. Tad mu ne će nedostajati odjeće niti bilo čega drugog što je potrebno putniku pribjegar (O 14,510-514). Prekrasno mišljenje o starom, nestalom gospodar! U svakom slučaju Eumej je prošao na kušnji. I više od toga. Mora da je Odisej ostao zadivljen kad je sluga po noći napustio kućno skrovište i otišao spavati kod svinja (O 14,525-527) kako bi „stranac“ mogao uživati njegove blagodati. Očito mu je bilo više stalo do došljaka i gospodareva imutka nego do vlastitog života. Odisej je sad dobio i lekciju! To je čovjek ne samo od riječi nego i od djela. Eumejevo promišljeno i plemenito djelovanje pokazat će se i kasnije kad će savjetovati „stranca“ koji je odlučio iz obora otići u vlastitu kuću da to ne čini jer bi mogao poginuti od prosaca (O 15,327-329). Nisu to ljudi za koje vrijede pravila pristojnog ponašanja! Oni su izvana uglađeni, dotjerani, lijepo odjeveni, mladi, željni obilate hrane i uživanja (O 15,530-534) ali ako im se stane na put znaju biti krajnje okrutni i neumoljivi. Da mu se ne bi nešto loše dogodilo, ostavlja ga kod sebe (O 15,335s) i obećava mu kad mu se vrati mladi gospodar, Telemah, da će „stranca“ lijepo obući i otpremiti kamo god želi (O 15,337-339) budući da za Telemaha vrijede drukčija pravila ponašanje nego za prosce. Eumej je uvjeren da je njegovo djelovanje

ispravno i da bogovi blagoslivlju djelo oko kojeg on nastoji pa mu otud piće i hrana koju dijeli i drugima (O 15,371-373). Drugim riječima, široka ruka ne znači i rasipna ako je sve što čini u skladu s onim što traže bogovi a u narodu je prihvaćeno kao dobra praksa.

Posljednja vijest koju je preruseni Odisej čuo od svog dobrog i sada temeljito provjerenog sluge Eumeja jest ta da on više ništa ne čuje o Penelopi otkako su prosci, veliko zlo, ušli u kuću (O 15,374-376) ali to nikako ne znači da je od nje digao ruke. Eumej je bio dovoljno mudar i inteligentan pa je prozreo igru prosaca. Nije tome ništa kriva Penelopa. Ona samo pokušava proći s manje ogrebotina, od dva zla odabrati ono manje. Njegov odnos i odnos mnogih drugih sluga prema njoj ostaje nepromijenjen. On kao i mnogi drugi su željni govoriti pred njom, slušati je, jesti i piti kod nje a od tog odnijeti nešto i drugim slugama koji rade u polju (15,376-379) i skrbe da dom usprkos svemu ide naprijed ali zato nema više prilike. Na taj način Eumej je rekao veliku pohvalu i Penelopi. To nije žena koja misli samo na sebe, nije uobražena, nije škrti i tijesna, ne distancira se bolesno od svojih slugu i nije se ogriješila od svoga muža. Naprotiv! Sasvim suprotno je istina.

Odisejev posjet Eumeju je i više nego uspješan, ali ono glavno tek dolazi. Atena je u svojoj vječnoj promisli odlučila da se baš kod Eumeja, na samom otoku Itaki dogodi ono što će biti presudno za uspostavljanje narušena reda i mira u Odisejevu domu. Nakon što je stigao Odisej, Eumeju u pohode dolazi i Telemah koji se isto tako vraća s puta. Jedan jer se nalutao a drugi jer je lutalicu tražio. Ovaj posljednji vjerojatno nije ni slutio da će na vlastitom otoku naći oca za kojeg mu je bilo rečeno da je zatočen na posve drugom, onom Ogigiji (O 1,85; 6,172; 7,244.254; 12,448; 23,333) kojeg je tek trebalo pronaći. Ni Eumej nije znao za taj plan premudre Atene. On je samo igrač preko kojega Atena pokušava ravno pisati po krivim crtama što je razvidno i iz onoga što slijedi. Dok je Eumej tumačio prerusenom Odiseju što mu se sve događa u kući, kako on vidi ta događanja i kako osjeća za kuću i starog gospodara, u tom času, ne znajući da je kod Eumeja već njegov otac, Telemah se približava oboru, Eumejevu stanu (O 16,3-4). Ni Odisej nije znao o kome je riječ. Kako i bi!

Psi su došljaka uočili ali nisu reagirali lavežom nego poigravanjem repa (O 16,4s) kao znak da im dolazi ususret netko poznat. Neobičan prizor je primijetio i sam Odisej te je upozorio Eumeja da mu se kući približava prijatelj ili poznanik (O 16,8s). Odisej nije ni završio sa svojim upozorenjem kad je na kućni prag stupio Telemah. Nije se trebao predstavljati niti iznositi dokaze. Istog časa ga je prepoznao Eumej a iz ruku mu je ispalo suđe u kojem je spremao doručak za sebe i „stranca“. Potrčao mu je ususret i izljubio ga a onda zaplakao (O 16,13-16). Nije ni čudo. Sva je nada bila uprta u tog mladića, a on potajice nestao iz doma. Ostavio ih je sve na cjedilu, u teškoj neizvjesnosti u kojoj je i sam bio. No, on je kao sin morao nešto poduzeti

za svoga oca. Srećom ipak se vratio natrag živ i zdrav. Sada ima ponove nade, misli Eumej. Nije sve izgubljeno. Ako i nema starog gospodara onda je barem mladi tu iako se sumnjalo u njegov povratak s daleka puta. Kud li je otišao mlad u tu neizvjesnost a ono još gore, čuo je da mu na povratku zasjedu pripremaju prosici kako bi ga potajno likvidirali! I slugina bi životna sigurnost u tako lijepu okruženju prestala postojati. Sad više nije tako. Ako je Telemah uspio proći zasjede prosaca, ima u njemu nešto očevo a otac mu je bio tako dobar i dobrostiv prema svima pa i prema samim slugama, istovremeno tako snalažljiv i mudar. Eumej je prema njemu osjećao kao prema vlastitom djetetu koje je s bolju i nadom iščekivao i koje se, eto, nakon dugog lutanja ponove vratilo kući (O 16,17-19). Osjećaji dobrodošlice i nježnosti su potrajali. Pale su i prekrasne riječi: Telemah je „sunašće“ za kojeg se pribijavalo da se ne će više pojaviti; poziva ga se ljubazno da uđe u kuću kako bi ga se nagledalo jer rijetko zalazi među pastire a i muka je gledati svaki dan prosce kako mu izjedaju imutak (O 16,21-29)³¹. Eumej mu je pripremio provizorni stolac (O 16,47s) jer je onaj udobni sam Telemah odbio kad mu ga je ponudio „stranac“ - otac (O 16,41-45)! Uz to ga nudi i jelom koje je ostalo od jučer (O 16,49-52).

Telemah primjećuje neko novo lice kod Eumeja. Nikad ga do sada vidio nije. Razumljivo je da kod njega izaziva radoznalost. Tko je taj čovjek, odakle je, kako je došao amo? Da je znao o kome je riječ zacijelo ne bi pitao a tko zna ne bi li mu odmah poletio i u zagrljaj! Vjerojatno bi očekivao oca u posve drukčijem izdanju. Sad pak pred sobom ima običnog prosjaka, tuđinca, „stranca“ kome ne zna ni ime a ni podrijetlo. Zato se informira kod Eumeja tko mu je to. Ni Eumej ne zna pravu istinu nego samo ono što mu je „stranac“ kazao, a i to je rekao kako bi skrio pravi identitet. Riječ je o pribjegar s Krete koji se naputovao i nalutao svijetom jer mu je bog dao takav usud a tesprotska ga je lađa dovezla na otok Itaku. Sad je tu i Eumej ga predaje Telemahu kao pribjegara (O 16,62-65) pa neka s njim raspolaže, što ovom nije bilo nimalo lako jer se i sam osjećao strancem u svojoj kući uz onakve prosce (O 16,69-71). Odisej je bio svjedok velike ljubavi sluge prema vlastitom sinu. Vidi da je njihov odnos jako iskren i prislan. Očito je da sluga ne hini. Što kaže to i misli. Koliko je to utješno za Odiseja koji razmišlja o „regrutiranju“ pripomoći ako mu bude bila potrebna. Sada barem zna za jednog s kim može ozbiljno računati. U uvjerenju ga je moglo utvrditi i Telemahovo svjedočanstvo kako je došao do Eumeja samo kako bi ga vidio i čuo (O 16,31s) i raspitao se o stanju u vlastitom domu. Nema druge, Eumeju se treba vjerovati i s njim se može računati mogao je biti Odisejev zaključak.

³¹ Po svemu sudeći Eumej misli kako Telemah dolazi od kuće a ne s puta. Kako je mogao i pomisliti da bi došao prije njemu nego otišao vlastitoj majci!

Ukratko a obzirom na pedagoške vrijednosti, uz Eumeja se vežu sve one tada u grčkom narodu poznate i promicane vrline poput gostoljubivosti (O 14,45-47.80s) smatrajući kako su svi stranci, tuđinci i prosjaci od Zeusa (O 14,56-58); bogoljubnosti koja se manifestira kroz bogobožnost, pravednost i poštenje (O 14,82-92); poduzetnosti kao očitovanja učinkovita gospodarenja (O 14,3s.8-14.18); odanosti svome gospodaru pri čemu je više vezan za staroga nego za mladoga jer ga je onaj jako volio davši mu kuću, imovinu i omogućio ženidbu (O 14,60-65); respektiranja gospodara zbog veličine njegova imutka (O 14,96-104), imputiranja Heleni krivnje za gospodarev usud (O 14,68-71); kreativne sumnje koja se manifestira kroz uporno postavljanje pitanja kako i zbog čega mora stradavati krepostan čovjek i to tako grozno. U narodu se, naime, govori da su Odiseju kožu već davno oderali psi, ptice ili morske nemani (O 14,133-135); prijateljstva kao trajne vrijednosti koju ne mogu dotući ni vremenske distance. Za Odisejom mnogi žaluju a on ponajvećma jer se boji da nikad više ne će imati tako ljubazna gospodara (O 14,138-140) i zbog toga za njim čezne više nego za vlastitim roditeljima (O 14,142-146); svijest stradavanja „pravednika“ u njemu još više potencira nevjericu u sve one priče o gospodarevu eventualnom povratku. On, naime, misli, ako čovjek o kojemu se u narodu govori, a i on to zna, da je bio velik, krepostan, bogobožan, pošten, velikodušan, hrabar, junačina itd. može platiti glavom, koja bi ga onda druga sila mogla povratiti doma ako ne upravo takva krepost i vještina pred kojom, uostalom, uzmiču i sami bogovi? Ako je pak zakazala njena učinkovitost, onda je stvarno otvoren prostor najgorem beznađu (O 14,149-160.167-170.363s) što prerusenom Odiseju nije polazilo za rukom srušiti uz nekoliko pokušaja pa čak i ponudom oklade (O 14,393-405). U svakom slučaju Eumejev lik u Odiseji nudi jako puno povoda za vrlo različita i složena pedagoška promišljanja koja nisu ni do dana današnjega sasvim domišljena pa ostavljaju prostor za dodatni rast na tom području.

Širem Telemahovom „odgojnom krugu“ pripadaju još neki likovi koji su u Odisejevu domu bili sluge s pozitivnim predznakom gledano s Telemahova stajališta. To su Filetije³² i Dolije³³. Što se može kazati o njima na osnovu izvora a što bi imalo prepoznatljivu pedagošku težinu?

³² O 20,185.254; 21,83.189.193.199.240.388; 22,104.268.285.292.359.454; 23,297.367; 24,359. 363.

³³ O 4,735.792; 17,212; 18,322; 22,159; 24,222.387.397.409.411.492.497.498.

Filetije

Filetije kao ime se javlja pri kraju Odiseje. Prvi put se spominje u 20. pjevanju i to u funkciji nadglednika pastira (O 20,185) koji paze na Odisejeva goveda, odnosno kao govedar ili kravar³⁴. Nalazimo ga u trenutku kad je upravo dotjerao kravu jalovicu i tovnje koze proscima za gozbu (O 20,186). I sam je primijetio novo lice na dvoru pa se obraća svinjaru Eumeju da ga pita tko je taj čovjek i odakle dolazi (O 20,190-193). Iako je tuđinac loše obučan ne ostavlja na njega dojam običnog prosjaka (O 20,194). Ne zna se što mu je Eumej odgovorio. Vjerojatno ono što je i sam čuo od „tuđinca“. No, da ne bi ostalo na tome, Filetije sam pristupa došljaku, pozdravlja ga i želi mu da se brzo riješi svoje muke i nevolje što ih bogovi pripuštaju ljudima ne mareći previše zbog njihove patnje i usuda (O 20-197-203). Priznaje došljaku da ga je znoj oblio kad ga je zamijetio jer ga je podsjetio na njegova gospodara Odiseja koji isto tako jadan negdje luta po svijetu ako je još uopće živ (O 20,204-208). Sada slijedi ono što je preruseni Odisej vjerojatno vrlo rado saslušao. Govori mu kako se osjeća teško zbog nestalog gospodara jer ga je, dok je još bio malen, postavio govedarom, a on je učinio da ih je sad toliko kako bi teško netko drugi imao u tolikom broju (O 20,209-211). Međutim ono što ga tišti, muči i boli jest da ih mora dogoniti drugima da se njima goste a uz to ništa ne mare za gospodareva sina niti se plaše božje kazne. Naprotiv! Planiraju kako bi međusobno razdijelili tuđi imetak kad se ionako gospodar više ne će vratiti (O 20,213-216). Već je pomišljao otići drugom gospodaru zajedno s govedima ali bi to bilo veliko zlo dok je još sin starog gospodara na životu. Ništa nije teže i gore, ostati tu i uz goveda koja izjedaju tuđinci sjediti i podnositi jade (O 20,216-221). Već bi bio odavno odlučio drukčije ali se još nada ne će li se otkud pojaviti njegov gospodar i rastjerati te rasipne proždrljivce (O 20,222-225).

Nije mogla biti ljepša ispovijest vjernosti i odanosti sluga nakon 20 godina nezvjesnog Odisejeva izbjivanja pa „stranac“ ne propušta priliku da pohvali njegovo držanje i razmišljanje ali i da ga odvrati od eventualne namisli da ode drugom gospodaru. Kaže mu da nije uopće loš čovjek i da ne misli loše a da uz to ima i dobro srce u grudima (O 20,227s). Pod prisegom (O 20,229)³⁵ mu govori da će mu željeni gospodar doći i prije nego se vrati svojim stadima i svojim će očima gledati kako tamani nezasitne prosce (O 20,232-234). Tek što je to izrekao, na lijepo obećanje Filetije se nadovezao: ako bi tako nešto dopustio bog onda bi vidjeli koliku on ima snagu i kakve ruke (O 20,236s). To je upravo ono što Odisej želi! Vjernost, odanost a i snagu jer bi mogla uskoro trebati. Filetijevoj želji pridružio se i Eumej pomolivši

³⁴ O 20,210.227.235. 21,83.189.193.199.240.388; 22,104.268.285.292.359.454; 23,297.367; 24, 359.363.

³⁵ Kune se Zeusom, gostinskim stolom, Odisejevim ognjištem.

se Zeusu da im vrati gospodara (O 20,238s). Jedno su želje, a drugo je stvarnost. I Eumej, i Filetije ne mogu vidjeti ni smisliti prosce ali ih moraju dvoriti preko vlastite volje (O 20,253-255). Sila boga ne moli! No, kad dođe vrijeme sve će to oni višestruko platiti. A ono je sve bliže i bliže. Dvojica slugu nisu ni svjesni kako svojim činjenjem ubrzavaju njegov dolazak. Tako su, primjerice, pomogli Penelopi iznijeti iz spremišta gospodarev luk na kojem se morala ogledati sila prosaca kao od Penelope nanovo postavljeni uvjet za njenu udaju. Susret s njima dobro znanim oružjem pobudio je bujicu osjećaja koju nisu mogli skriti dvojica slugu i zbog čega ih je prekorio Antinoj (O 20,80-91) ali, s druge strane, i Odisej prepoznao kao vrlo pouzdane pa ih je nakon toga izveo van da im se definitivno otkrije (O 21,188-190). Nije to išlo na prvu i najednom. I sam Odisej dvoji je li za to došlo vrijeme, da li je najpogodniji čas (O 21,192-194). No, kad je smogao snage priupitao ih je kakvi bi bili branitelji svome gospodaru ako bi ga iznenada bog odnekud donio? Bi li stali uz njega ili uz prosce? Kakvo je to pitanje, misli si Filetije! Kad bi to bogovi omogućili vidio bi „stranac“ njegovu snagu i vještinu njegovih ruku (O 21,200-202). Odisej nije više imao razloga za odugovlačenje. Priznao je svojim slugama da onaj koga oni žele i sa žudnjom očekuju stoji pred njima. Otkrio im je svoj „znak“, svoj ožiljak. Briznuli su u plač, zagrlili svog gospodara, poljubili mu glavu i ramena. Ni Odisej nije škrtario na svojim osjećajima. Uzvratio je poljubac slugama poljubivši im glavu i ruke (O 21,223-225). Od sada mogu računati jedni na druge bez pridržke i zato bez daljnjeg odugovlačenja Odisej uvlači Filetija u svoj ratni plan. Odmah ga šalje da zatvori vrata od dvorišta (O 21,388-391) prije nego što krene razračunavanje s proscima kako ne bi došlo do iznenađenja izvana a onda se sluga vratio, sjeo na svoj stari stolac i gledao kako Odisej vješto okreće i prevrće ubojiti luk u svojim rukama (O 21,392s) koji će uskoro početi (O 22,104) sijati smrt među proscima kome se pridružio i Filetije počevši svoj osvetnički pohod s Pisandrom (O 22,268), preko otpalih sluškinja (O 22,440-445.458-473) do Kresipa kojeg je ubio s užitkom zato što mu je svojevremeno na gospodara bacio teleću nogu i tako ga ponizio (O 22,287) a završivši s Melantejem (O 22,473-477) gdje je dao dobru podršku Eumeju. Bio je Filetije spreman i na daljnje okršaje s onima koji bi digli ruke na njega i Odisejevu četu nakon smaknuća prosaca ali mu se nije pružila prilika /prigoda iako se na nju ozbiljno spremao (O 22, O 23,367-369; 24,359-363).

Ni ovaj se lik u Odiseji ne pojavljuje bez pedagoške težine koja je mogla imati odgojni utjecaj na Telemaha. Slično kao i Eumej i Filetije je vrlo radin, poduzetan, odgovoran. U kušnji neizmjereno strpljiv a u sumnji poučljiv bez potrebe za mnogim i mnogolikim dokazima za razliku od njegove gospodarice pa i samoga gospodara. Njegove karakterne odlike su vjernost ali i spremnost da se uz rizik vlastitog života tome ostane dosljednim, no, i skromnost koja mu nije dopuštala nadimanje i nakon

što je pokazao silu i vještinu u srazu s onima koji su za sebe mislili da su puno moćniji, pametniji, vještiji. I nakon toga rado se prihvaćao „drugorazrednih“ posala (O 22,454-456).

Dolij

Što kazati o posljednjem sluzi, o Doliju³⁶? S biografskog stajališta o njemu znamo nešto više nego o Filetiju, no, o njegovoj obitelji ne možemo govoriti kao da bi isključivo pripadala pozitivnom krugu sluga. Ona to dijelom uistinu jest ali, ako je vjerovati da je on bio i otac Melante i Melanteja, onda njegova obitelj pripada istovremeno i negativnom krugu sluga. U tom slučaju će nam dobro poslužiti kao prijelaz s pozitivnog na negativno Telemahovo odgojno okruženje gdje ćemo obraditi likove njegovih dvoje, ako je za vjerovati, djece, Melanteja i Melante a onda naširoko i prosaca kao posebno istaknute negativne skupine da bismo vidjeli što je za antičkog Grka bio „negativni odgojni utjecaj“, što je to bilo što je antički Grk doživljavao kao „razodgoj“.

Dolije je, naime, sluga kojeg je Penelopa dovela sa sobom kad se udala za Odi-seja. U antičkoj Grčkoj bila je praksa kada bi se udavala dobrostojeća djevojka uz materijalna dobra koja je nosila sa sobom dobivala je i roba ili robove kao dio oče-va „miraza“ uz sve ono što bi joj darovao prosac i njegovi roditelji. Tako *Odiseja* spominje da je s Penelopom u novi dom došao i sluga Dolij (O 4,735-741). Prvi put se spominje njegovo ime u svezi prijetnje prosaca Penelopinu sinu Telemahu koji je otišao raspitivati se za oca u Pil i Lakedemon a prosoci nisu bili uvjereni da će to učiniti premda im je najavio. Zauzimanje sina za oca bilo je shvaćeno s njihove strane kao dodatna prijetnja za njih i to s dva stajališta: a) zato što bi morali prestati s bespoštednim uništavanjem Odisejeva imutka i b) zato što bi razlog njihove prošnje prestao kada bi se pokazalo da je Odisej živ. Ni jednog ni drugog prosoci se nisu htjeli lako odreći pa onaj koji je to dovodio u pitanje, konkretno Telemah, bio je osuđen na likvidaciju. Kad je Penelopa čula od Medona (O 4,696-700) da su prosoci otišli tako daleko, strašno se pobojala i poslala je svog slugu Dolija svekru Laertu koji više nije stanovao s njima nego u zasebnoj kući i izvan grada, moleći ga da sazove skupštinu naroda i obavijesti ljude (O 4,735-741) što poduzimaju prosoci kako bi ih se spriječilo u toj zloj namjeri. Je li to Laerto i učinio, ne zna se. U svakom slučaju ostvarenje njihove zamisli stalno je nailazilo sad na jednu sad na drugu zapreku i na koncu umjesto da su oni njega ubili, neki od njih su postali, kao što ćemo kasnije vidjeti, žrtvom njegove osvetničke ruke.

³⁶ O 4,735.792; 17,212; 18,322; 22,159; 24.222.387.397.409.411.492.497.498.

Dolijevo ime se još pojavljuje u kontekstu obrane Odiseja i njegove čete nakon izvršene eksekucije nad proscima. Naime, Odisej je znao i prije nego što je počelo razračunavanje s proscima da će morati voditi rat i s njihovim roditeljima, sinovima i rodbinom. Zbog toga se sutradan maknuo iz vlastite kuće zajedno sa sinom te slugama Eumejom i Filetijem. Otišao je na očevo imanje da bi se čuo i vidio s ocem kojega si je toliko zaželio ali mu se tu pružila prilika da se sastane i s Dolijem koji već dugo uživa naklonost Odisejeve obitelji. Došavši na očevo imanje nije zatekao Dolija u kući. Premda u visokoj starosnoj dobi taj je sluga otišao sa sinovima nasjeći trnja kako bi ogradio Laertov voćnjak (O 24,222-225). Posao nije doživljavao kao nuždu nego kao oblik i izraz vjernog služenja svome gospodaru. Takvim se pokazuje i u ovoj prilici. Dok su za stolom sjedili Odisej i Laert sav sretan što mu se vratio sin te odlučili to proslaviti jelom i pilom (O 24,384-386) u taj čas je došao do njih Dolije zajedno sa šestoro sinova, svi umorni od teškoga posla (O 24,386-388). Ostali su iznenađeni i šokirani (O 24,392) kad su za stolom vidjeli gospodara za kojega se odavno priča da se više nikad ne će vratiti i da su ga daljine progutale. Čuđenju je stao na kraj sam Odisej koji im je rekao da s tim prestanu i da s njima sjednu za stol jer ih ionako dugo čekaše kako bi nešto stavili pod jezik (O 24,393-396) budući da su i sami jako gladni. Viđenje i poziv za isti stol silno je obradovalo Dolija. Pritrčao je svom gospodaru, zagrlio ga, poljubio mu ruku a onda kazao ono što je Odisej već puno puta čuo. Svi su vjerovali da ga više nikad ne će vidjeti, ali eto, bogovi su učinili da je opet među njima i to ih silno veseli. Neka bude živ i zdrav i bogovi mu dali svaku sreću (O 24,397-402).

Koliko je Dolije bio profinjen i vezan na svoju gospodaricu vidi se iz njegova sljedećega poteza. Dok se veselio povratku svog dragog gospodara istog časa misli i na Penelopu. Tko zna je li ona obaviještena o ovoj radosnoj vijesti? Da ni ona ne bi bila prikraćena u ovoj tako velikoj radosti, odmah je ponudio poslati nekoga od svojih sinova da je obavijeste (O 24,404s). Jasno da zna, kada su upravo od nje stigli Odisej, Telemah i ostala dvojica slugu. Ne treba se oko toga više brinuti Dolije (O 24,407) iako je lijepo od njega da mu je to bilo na srcu i pameti. Treba se sad prihvatiti jela jer predstoji važan dogovor: kako se suprotstaviti onima koji bi se možda htjeli osvetiti za pobijene im sinove, proščevim, naime, roditeljima, braći? Vjerojatno je Odisej ukratko brifirao Dolija i njegove sinove što se jučer dogodilo u njegovu dvoru, kako su poubijani oni koji su nanosili zlo njegovoj obitelji ali i svim ukućanima. Mora da su to pozdravili Dolije i njegovi sinovi jer ih kasnije vidimo vrlo spremne da se ogledaju s onima koji bi željeli osvetu (O 24,492-498). U bojni red nisu stali samo mladići, nego i starac Dolije zajedno sa starcem Laertom (O 24,498-501). Srećom pa je Atena spriječila sukob inače bi došlo do velikog prolijevanja krvi (O 24,24,522-525.541-544).

Koju nam pedagošku pouku pruža ovaj lik iz Odiseje? Na stranu njegov društveni status kojeg nam je jako teško danas shvatiti a pogotovo prihvatiti, da se, naime, nekoga nekome, čovjeku čovjeka daje na dar! Takva su bila vremena i za njih je to čini se bilo sasvim normalno! I u takvom je stanju Dolij usprkos smaknuća svoje djece, Melanteja i Melante³⁷, pokazao neke vrijednosti koje mogu biti zanimljive svakom odgajniku. To su povjerljivost s obzirom na vrlo delikatne zadatke, radinost i u starosti, nerezigniranost s obzirom na nadu, dobrohotnost koja ne traži puno dokaza i argumenata, radost, razdraganost, srdačnost kad je tome pravi povod, vjernost ne samo u dobru nego i kad je zlo za vratom.

Pa da zaključimo. Iako, imajući u vidu stereotipno razmišljanje o tretiranju sluga u antici, pedagoško iščitavanje Odiseje pokazuje sasvim novi odnos prema njima. Oni su zapravo članovi obitelji s obzirom na tretman njihovih gospodara. Njihov status ni u kojem slučaju se ne smije pripisivati društvenu sloju iz kojega su dolazili, nego krepostima koje su isijavale s njihovih osoba i postupaka što ih je u gospodarevim očima u pojedinim situacijama izdizalo čak i iznad članova obitelji. Njihova gostoljubivost, vjernost, požrtvornost, poduzetnost, ljubav, odanost, karakternost, kritičnost, bogoljubnost i puno sličnih kreposti učinila ih je saveznicima vlastitih gospodara i primjerom i uzorom mladoga naraštaja pa samim tim i odgajateljima onih koji su bili potrebni njihove blizine i svjedočanske pomoći.

³⁷ Izgleda da u to vrijeme ogriješiti se protiv gospodara dispenziralo i roditelja da se dalje brine za svoje dijete, ako je vjerovati da su Melantej i Melanta bili Dolijeva djeca.

The wider Circle of Telemachus' Education

Summary

In his pedagogical study of the Odyssey, the author explores the educational place and role of servants in ancient Greece and places them into 'the wider educational circle' from the point of view of family relationships, although they are frequently much closer to the educatees than the people related to them by blood. Examples of these are Eurycleia, Eumaeus, Phemius and Dolius, in whose literary characters the author recognizes very important pedagogical values which were made available to young Telemachus, the educatee from the Early Classical Period. Contrary to the stereotypical consideration of servants as scorned, oppressed, underestimated human beings, here their excellent social example is emphasized. In ancient times, in every situation all the servants were not mere slaves but persons of trust, respect, exemplary role models who took care of their masters' offspring so that they would develop adequate socialization values. Even more important than emphasizing their positive role is to detect numerous virtues, which those characters emanate and which have great pedagogical impact. These are values which are not the result of a person's social status but refer to an accomplished person. These are: fidelity, hospitality, dedication, enterprise, diligence, patience, love, devotion, credibility, veracity, character, uprightness, being critical, God-loving, etc., and which until today have been considered to be very desirable educational contents.

Key words: Eurycleia, Eumaeus, Phemius, Dolius, hospitality, fidelity, love, devotion, character, God-loving